

УДК 94:930(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/81-2-5>

Андрій ЩЕГЛОВ,
orcid.org/0000-0002-6484-0864
кандидат історичних наук,
докторант

*Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) deepinfaith2202@gmail.com*

РАДЯНСЬКІ РОЗВІДУВАЛЬНО-ДИВЕРСІЙНІ ОПЕРАЦІЇ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.: ВІТЧИЗНЯНИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

Статтю присвячено узагальненню та критичній історіографічній інтерпретації розвідувально-диверсійних операцій радянських військових та партійних спеціальних служб проти органів новоствореної Польської держави на території Східної Галичини та Західної Волині першої половини 20-х років ХХ ст. Зазначена проблематика перебуває у сфері зацікавлень сучасних українських істориків, що посилюється разом із російською збройною агресією проти України у 2014 році через очевидні паралелі у радянській діяльності на польсько-радянському прикордонні та російській – на Сході України. Результати досліджень та висновки науковців чітко демонструють тогочасне збереження курсу СРСР на вплив над західноукраїнським регіоном, незважаючи на закінчення польсько-радянської війни 1919–1920 рр. та підписання Ризького мирного договору 18 березня 1921 р. Радянські партійні та військові спеціальні органи започаткували та активно розвивали у прикордонних районах Волинського й Тернопільського воєводств численні конспіративні групи й загони, діяльність яких була спрямована на внутрішню дестабілізацію ситуації в регіоні, через застосування тактики не тільки розвідувальних операцій, але особливо відчутних диверсійних операцій, інформаційно-психологічну пропаганду, покликану актуалізувати спротив польській державі та місцевій владі, що мало призвести до повстання з подальшим включенням до складу СРСР. Сучасні українські науковці досліджують основні складові проблематики: суспільно-політичну, соціально-економічну та національно-релігійну ситуації у регіоні, радянську політику щодо західноукраїнських земель, організацію радянськими комуністами «активної розвідки», створення та діяльність Закордонту ЦК КП(б)У та власне диверсійні та провокативні акції диверсійних підрозділів, співробітників й агентів державних та партійних спеціальних служб СРСР та УРСР. Не позбавлене уваги вивчення системи підготовки диверсантів та шляхи надання підтримки їх дій з території УРСР, ведення пропагандистської та агітаційної діяльності. Тематика спроб «совєтизації» західноукраїнських земель також відображена у працях, що присвячені дослідженню польському Корпусу охорони прикордоння, міграційним процесам у прикордонній зоні тощо. Разом із тим на часі є поява узагальненого дослідження з названої проблеми, зокрема на основі опрацювання архівних матеріалів.

Ключові слова: розвідка, шпигунство, диверсія, провокація, пропаганда, Польська держава, Радянська Україна, Радянський Союз.

Andrii SHCHEHLOV,
orcid.org/0000-0002-6484-0864
Candidate of Historical Sciences,
Doctoral student
Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy
(Lviv, Ukraine) deep_in_faith@ukr.net

SOVIET INTELLIGENCE AND SABOTAGE OPERATIONS IN WESTERN UKRAINIAN TERRITORIES WITHIN THE SECOND POLISH REPUBLIC DURING THE EARLY 1920S: A DOMESTIC HISTORIOGRAPHICAL PERSPECTIVE

The article is dedicated to summarizing and critically interpreting the historiography of Soviet intelligence and sabotage operations conducted by military and party special services against the newly established Polish state in Eastern Galicia and Western Volhynia during the early 1920s. This issue has become an area of interest among contemporary Ukrainian historians, especially in light of the Russian armed aggression against Ukraine in 2014, as clear parallels exist between Soviet activities along the Polish-Soviet border and Russian operations in Eastern Ukraine. Research findings and scholars' conclusions reveal the USSR's continued pursuit of influence in the western Ukrainian region despite the end of the Polish-Soviet War (1919–1920) and the signing of the Treaty of Riga on March 18, 1921.

Soviet military and party special agencies established and developed numerous covert groups and units in the border areas of Volhynia and Ternopil voivodeships. Their activities aimed at destabilizing the region through intelligence operations, disruptive sabotage, and informational and psychological propaganda designed to incite resistance to the Polish state and local authorities. The ultimate objective was to trigger an uprising that would facilitate the integration of these territories into the USSR. Contemporary Ukrainian researchers explore key components of this issue, including the socio-political, socio-economic, and ethno-religious situation in the region, Soviet policies regarding western Ukrainian lands, the organization of "active intelligence" by Soviet communists, the creation and operations of the Foreign Department of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine, and the sabotage and provocation actions by Soviet military and party agents. Scholars also examine the training system for saboteurs, logistical support for their activities from the Ukrainian SSR, and the conduct of propaganda and agitation.

The topic of Soviet attempts to "Sovietize" western Ukrainian lands is also covered in studies examining the Polish Border Protection Corps, migration processes in the border zone, and other related areas. However, a comprehensive study of this problem, particularly based on archival materials, is still needed.

Key words: *intelligence, espionage, sabotage, provocation, propaganda, Polish state, Soviet Ukraine, Soviet Union.*

Постановка проблеми. Проблеми внутрішньо-політичної безпеки відіграють визначальну роль у національній безпеці кожної суверенної держави. Особливої актуальності на сучасному етапі диверсійно-підривна та провокаційна діяльність набула на початку XXI ст. в умовах підготовки й реалізації широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти Грузії (2008 р.) та особливо проти України (від 2014 року по сьогодні). Комплексний аналіз напрацювань вітчизняної історичної науки першої чверті нашого століття дозволить проаналізувати актуальні дослідження та запропонувати практичні рекомендації для подальшого розвитку історико-безпекових студій в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше проведено системних історіографічний аналіз диверсійно-підривної та провокаційної діяльності спеціальних партійних та репресивних структур СРСР та УСРР проти інститутів відновленої Польської держави на переважно українських етнічних теренах Східної Галичини та Західної Волині в першій половині 20-х років XX ст.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності, наступності, причинності, системності й наукового плюралізму через комплексне поєднання загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних історичних методів дослідження.

Мета дослідження – історіографічний аналіз диверсійно-підривної та провокаційної діяльності радянських структур з метою недопущення встановлення державного ладу Другої Речі Посполитої на західноукраїнських землях в першій половині 20-х років минулого століття.

Виклад основного матеріалу. Проблема-тика експансії Росії на західні землі України у 20-х роках XX століття перебуває у колі зацікавлень українських науковців та особливо активізувалась у останнє десятиліття. Її огляд варто розпочати із розвідки львівського історика Микола Литвина, у якій він здійснив аналіз умов можли-

вості створення незалежної Української держави. М. Литвин наголошує на короткотерміновості польсько-українського військово-політичного союзу та звертає увагу на тогочасну міжнародну ізоляцію України. Особливо підкреслює політику західних країн – Великобританії, яка пропонувала Польщі укласти мир із більшовиками, США, що не схвалювали планів Ю. Пілсудського на взаємну з Україною антиросійську кампанію 1920 р. тощо. Паризької конференції – пропонувала сусіднім країнам не вести воєнних дій з більшовицькою Росією. Усе це вагомо послаблювало табір українських державників. До того ж, неоднозначне ставлення населення до спільного наступу української та польської армій (Київського походу) у та втома від війни, що тривала кілька років, сприяли прийняттю у Варшаві рішення про відмову від ідеї створення незалежної Української держави, фактично (від 1923 р. й де-юре) включивши до свого складу Східну Галичину та Західну Волинь (коли Холмщина й частина Підляшшя мали відійти до УНР) (Литвин, 2022: 15).

М. Литвин також аналізує подальші спроби більшовиків радянлізувати землі Заходу України, незважаючи на відсутність військ РСЧА, які відійшли за Збруч. Базовим сценарієм для них стало використання Компартії Східної Галичини, що діяла тут з 1919 року. Поповнення власних рядів вона здійснювала завдяки колишнім бійцям ЧУГА (Червоної української галицької армії), полоненим, біженцям, які тяжіли до повалення польської влади на користь радянської. Агентурна мережа більшовиків здійснювала приховане акумулювання зброї на складах для майбутнього повстання (наприклад у Олевську, Славуті тощо). Повітові трійки у містах Заходу України планували здійснювати диверсії, саботаж та вбивства (польських урядників, українських урядовських політиків) (Литвин, 2022: 15–16).

Волинський історик Романа Коцан наголошує на тому, що радянські диверсійні дії (у формі

рейдів) розпочалися уже восени 1920 р. Органи ВНК – ДПУ (Всеросійська надзвичайна комісія – Державне політичне управління) спробували на початку 1920-х рр. розпочати партизанську війну – оперативно-чекістські групи діяли у стрейфі радянсько-польського кордону з метою допровадження до революційного вибуху «мас трудящих». Задля вишколу шпигунських та диверсійних кадрів ДПУ УСРР запровадило підготовку у спеціалізованих школах (Олевськ, Житомир, Козятин, Коростень, Славута тощо) (Коцан, 2018: 160).

На підставі комплексу архівних джерел МЗС Республіки Польща Сергій Гладищук у своїх працях оприлюднив інформацію про повстанські групи на теренах Західної Волині на межі 1920–1921 рр. Вони здійснювали активну більшовицьку пропандистсько-агітаційну роботу серед вояків Війська польського та населення регіону та намагалися дезорганізувати діяльність державних установ та органів місцевого самоуправління шляхом вбивства посадовців польської влади, службовців поліції та землевласників. Ширшою метою таких груп було створення у слушний момент партизанської армії, яка б згодом переросла у регулярну. Маршрутами доставки озброєння з більшовицької України були Славута – Острог, Звягель – Корець, Олевськ – Сарни (Гладищук, 2017: 164). Дослідник звертає увагу і на позиції польської державної адміністрації в контексті суспільно-політично, соціально-економічної та національно-релігійної ситуації, яка була доволі напруженою через великий вплив більшовицьких агітаторів що закликали до непокори польській владі та збройної (Гладищук, 2015: 53).

Волинська історикня Лена Бортник також доходить висновку про активні спроби диверсій та пропаганди СРСР на східному кордоні Речі Посполитої. Вона наголошує на продовженні конфлікту між більшовицькою державою та Польщею після Ризького миру 19 березня 1921 р. – СРСР неполищав спроби дестабілізувати прикордоння (Бортник, 2015: 8–9).

На протилежностях по різні сторони радянсько-польського кордону наголошує Р. Коцан. Згідно його висновків конфлікт між країнами був не просто міждержавним, а конфліктом суспільно-політичних систем –капіталістичної та соціалістичної. Кордон був ідеологічним відмежуванням, а відповідні прикордонні інституції та спеціальні органи повинні буди забезпечувати порядок у прикордонній смузі (Коцан, 2021: 141–142).

Функції охорони кордону у польській державі від 15 березня 1923 р. (дата остаточного затвердження кордону на сході Польщі Радою Амбасад-

рив у Парижі) перебирає на себе Державна поліція. Ця інституція діяла від 24 липня 1919 р., була військовим органом держави та підпорядковувалась Міністерству внутрішніх справ. Завідувала питаннями внутрішньої безпеки держави та боротьби із антидержавними виступами, охорона кордону з СРСР – її додаткова функція (Бортник, 2012: 82).

Учасником, куруючим протистояння в прикордонній смузі, з іншого боку був Закордонний відділ Центрального комітету Комуністичної партії більшовиків України (Закордот ЦК КП(б)У), створений 21 травня 1920 р. Київський історик Олег Купчик висвітлює аспекти його діяльності (загальною метою була організація нелегальної роботи поза сферою впливу більшовиків) – організацію в Галичні та на Волині місцевих збройних повстань задля повалення наявного державного ладу та встановлення радянської влади, входження теренів Заходу України до складу СРСР тощо. Увага приділена активній реалізацією практичних заходів щодо проведення диверсійних операцій радянськими підпіллями: перкидання через кордон задля проведення партизанських та диверсійних дій, підготовка на відійськовій базі в Дубно, диверсії на залізниці, ліквідація противника, зокрема бійців та підрозділів армії УНР (Купчик, 2004: 67–68).

Детальну організацію питань радянської диверсійно-підривної та провокаційної діяльності проти відновленої Польської держави вивчає історик С. Гладищук. Він висвітлює контроль більшовиками антипольського партизанського руху в Західній Волині та питання отримання допомоги від Закордот ЦК КП(б)У. Радянська таємна служба в Західній Волині складалася з обласної революційної трійки, що розміщувалася в Рівному. Повітові революційні трійки діяли в Дубні, Кременці, Луцьку та Сарнах. Організатори партизанських відділів та комуністичні пропагандисти здійснювали керівництво революційними трійками і гмінах та селах (Гладищук, 2017: 163–164).

М. Литвин наводить приклади фінансової допомоги у веденні згаданої вище діяльності. За його словами використовувалися чималі суми в доларах, польських марках, брильянтах. Таку діяльність Закордоту постійно документували дипломати й розвідники Польщі (Литвин, 2022: 16).

Не можна не погодитися із узагальнення С. Гладищука щодо радянської провокаційної діяльності коли Антипольський партизанський рух більшовики намагалися подати під виглядом діяльності українських національних елементів, які б діяли від імені підрозділів Армії УНР. Унаслідок цього мали бути створені переконливі

докази, на основі яких можна було б звинуватити Польщу в невиконанні нею положень Ризького мирного договору та підтримці військових формувань, ворожих радянським урядам України й Росії. На підставі цього слід констатувати, що Закордот, виконуючи вказівки ЦК КП(б)У, намагався спровокувати нову польсько-більшовицьку війну з метою встановлення радянської влади на теренах Західної України загалом і Західної Волині зокрема (Гладишук, 2017: 165).

Сергій Гуменний робить висновок про дестабілізуючу ситуацію на польсько-радянському прикордонні, що тривала впродовж першої половини 1920-х рр. За добрий приклад її підтримки, антипольської боротьби та з метою пропаганди серед населення УССР образу «палаючих Кресів», що прагнуть об'єднатися з Радянською Україною автор наводить дії партизанського загону «Червона дванадцятка» (назва поширена у радянській історіографії), що був перекинутий до Борщівського району Тернопільщини (Гуменний, 2021: 96–97).

Львівський історик Мар'ян Вахула розкриває контрверсійне питання організації військового рейду під керівництвом Степана Мельничука та Петра Шеремета восени 1922 р. на територію Тернопільщини з території УСРР. Зокрема, на думку автора, С. Мельничук і П. Шеремета не контактували з підпіллям УВО чи яким-небудь партизанським антикомуністичним рухом. М. Вахула окремо аналізує історію формування міфів про приналежність партизанського загону С. Мельничука, пишучи як про «націоналістичний», так «радянський» наративи ідеологізації вказаного рейду. Зокрема, можна погодитися з автором, що «аби показати вірність комуністичним ідеалам галичан, мешканцям Тернопільщини, де відділи УПА та підпілля ОУН діяли майже до середини 50-х рр. ХХ ст. і відповідно антикомуністичний опір був «питанням свіжим», радянська влада мала провести такі заходи (вшанування учасників т. зв. «Червоної дванадцятки» – А. Щеглов) можливо й на республіканському рівні. Проте, цього не було зроблено, очевидно через те, що комуністична верхівка, або й безпосередні учасники тих подій (чомуś «в тіні» залишилися прізвища осіб, які давали дозвіл на формування загону, споряджували його, видавали харчові пайки, давали рекомендації, підковували коней тощо), усвідомлюючи, що «ЧД» («Червона дванадцятка» – А. Щеглов) не особливо «певний і героїчний авангард комунізму». Однак, однозначно – не націоналістичний» (Вахула, 2011: 193–198).

Історик Олег Разиграєв аналізує розвиток антипольського диверсійного руху, що керувався та підтримувався СРСР, фіксує піднесення антидер-

жавних заходів, спрямованих на компрометацію авторитету польської влади в регіоні, звертає увагу на зростання бойових підрозділів, виокремлює антидержавну та диверсійну діяльність «Козацької рада», «Української національно-повстанської організації», «Української революційно-повстанська організації», «Західноукраїнської народно-революційної організації», «Організації Т», «Українська Червона повстанська армія» тощо. Найбільш зухвалі диверсійні акції, здійснених більшовицькими збройними формуваннями на теренах Волинського воєводства в 1921 р. – розгром двох поліцейських дільниць у Ковельському повіті в червні та напад у липні того ж року на державні установи в містечку Мізоч Дубенського повіту, що мав серйозний суспільний резонанс аналізує історик Олег Розиграєв (Разиграєв, 2017: 216–220).

Р. Коцан узагальнює, що на початку 1920-х рр. радянські прикордонні війська використовували у роботі провокації і терор, а переважними видами діяльності була диверсійно-підривна та провокаційна (Коцан, 2018: 162–163). Більше того, «новостворене постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) від 22 березня 1922 р. Державне політичне управління (ДПУ), користуючись важким післявоєнним економічним та соціальним становищем українців, продовжило роботу щодо експорту комуністичної революції у Польщу з метою приєднати Західну Україну до СРСР. Повстанські загони та диверсійні групи організовувались як на території Волинського воєводства, так і переправлялись через кордон із радянської сторони. Комплектувались вони добровольцями – радянськими військовими і міліціонерами, а також вихідцями із Західної Волині. Очолювали збройні повстанські загони та диверсійні групи керівники, вишколені та завербовані ДПУ. Особливо відзначився загін під керівництвом Мухи-Михальського, який складався з 50 кавалеристів. Протягом 1922–1924 рр. він здійснив численні розбійницькі напади на різні села північних повітів Волинського воєводства» (Реабілітовані..., 2010: 11–12).

Діяльність пробільшовицьких організацій, повстанських загонів та озброєних груп здійснювалась у двох напрямках: терористичний (підпали і грабїж маєтків заможних селян, поміщиків і осадників, вбивства поліцаїв) та диверсійний (підрив мостів, будинків, напади на органи польської влади) (Реабілітовані, С. 12). Так, тернопільський історик Олександр Соловей окремо додає, що через шпигунську сітку «Розведоту» (уповноважений Розенберг) до квітня 1924 р. було створено організації у 6-ти повітах Волині (Соловей, 2009: 305).

С. Гуменний цілком слушно узагальнює, що період 1921–1924 рр. на українсько-польському кордоні підчас демаркації лінії державної межі, коли існували т.зв. «вікна» – не контрольовані владою або спеціально нею створені місцевості через які здійснювалося масове проникнення на територію сусідньої держави з метою, як здійснення розвідувально-диверсійної діяльності, так задоволення економічних потреб тощо (Гуменний, 2017: 111).

Серед основних причин нелегальних міграцій, які існували протягом усього періоду функціонування радянсько-польського кордону загалом та на відтинку р. Збруч, дослідник С. Гуменний справедливо відносить здійснення диверсійної та розвідувальної шпигунської діяльності, зокрема, наводячи історію однієї із випускниць радянської шпигунської школи у Харкові початку 20-х років минулого століття, яка отримала широке висвітлення в тогочасній західноукраїнській пресі (Гуменний, 2021: 75).

Державна поліція не забезпечила достатнього рівня порядку і безпеки на східному кордоні Речі Посполитої. Піком загострення агресії з боку радянської сторони стали збройні напади вздовж радянсько-польського кордону у серпні 1924 р. А загалом протягом 1924 р. тут мали місце понад 200 значних нападів та актів диверсії, в яких взяли участь близько 1000 бандитів, а загинуло щонайменше 54 особи (Бортник, 2012: 82; Бортник, 2015: 117).

Львівська історики Людмила Юрчук акцентує на тому, що неспроможність Державної поліції забезпечити порядок на прикордонних територіях зумовило владу створити спеціальну військову форму для охорони польсько-радянського кордону, якою став Корпус охорони прикордоння (Юрчук, 2010: 11).

Те, що для створеного в 1924 р. Корпусу охорони прикордоння на теренах волинської ділянки східного кордону особливо гостро стояла проблема боротьби зі шпигунством та диверсійною діяльністю зі сторони СРСР впливало, серед іншого, з того, що вже в листопаді 1924 р. II Відділ Генерального штабу ліквідував власний підрозділ протидиверсійної розвідки, передавши його засоби та штат агентів Корпусу охорони прикордоння (Бортник, 2015: 119).

У свою чергу, юрист Леонід Бородич пише, що важливим методом організаційно-правового реформування радянської прикордонної охорони в середині 20-х років XX ст. стало поєднання в одному органі (апараті) агентурно-оперативної й військової служби. У забезпеченні надійності

охорони державних кордонів головну роль стали відігравати агентурно-інформаційні (негаслані) методи роботи за участю широкої мережі таємних агентів, вивідувачів та ін. (Бородич, 1999: 17).

За узагальненнями С. Гуменного, причиною згортання радянськими спецслужбами «активної розвідки» став Ямпільський інцидент – випадок, що мав місце вночі із 7 на 8 січня 1925 р., коли один із радянських партизанських відділів Розвідуправління Червоної армії було притиснуто польськими військовиками до кордону. При нелегальному переході державної межі, в районі с. Радошівка (зараз Тернопільської обл.), партизани одягнені у польську військову форму, розгромили радянську прикордонну заставу у с. Сивки поблизу м. Ямпіль (тепер Хмельницької обл.). Внаслідок цього радянські прикордонники повідомили про напад на них польської сторони, а найближчі частини Червоної армії були приведені у бойову готовність (Гуменний, 2021: 119).

У результаті внутрішньої перевірки та чергового засідання Політбюро РКП(б) 27 січня 1925 р. створено спеціальну партійну комісію на чолі з Валеріаном Куйбишевим, яка задля уникнення с. 120 міжнародного резонансу, надіслала полякам дипломатичну записку із звинуваченнями у нападі на територію СРСР рівночасно пропонуючи мирне розв'язання інциденту. В результаті у лютому було прийнято проект постанови про припинення «активної розвідки», а до кінця 1925 р. переважна більшість радянських «партизанських» загонів, які діяли на території східних воєводств Другої Речі Посполитої були розформовані і частково виведені з країни нелегальним шляхом (Гуменний, 2021: 119–120).

Відповідно до вищевказаної постанови, у державах-сусідах Радянського Союзу створювалися конспіративні пункти, завданням яких стало налагодження необхідних контактів, підготовка і збір цінних матеріалів і відомостей, вивчення військових об'єктів тощо. Питанням здійснення партизанської війни та дезорганізації ворога займалися невеликі законспіровані та озброєні групи, організовані на теренах прикордоння СРСР. Прикордонна зона мала бути очищена від партизанів, які мали самостійно перейти кордон для ведення активної бойової роботи у внутрішніх округах (Бортник, 2015: 121).

Вітчизняний дослідник проблемати розвідувальних служб Олександр Скрипник зазначає, що у той час, коли Іноземний відділ Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) вже працював повним ходом і створював свої розвідувальні резидентури в інших країнах,

в Державному політичному управлінні УСРР ці функції і надалі викопували контррозвідувальні підрозділи. Тільки 20 лютого 1925 року вийшла директива ДПУ УСРР щодо організації Одеським, Подільським та Волинським губернськими відділами інформаційного «обслуговування» 50-верстної прикордонної смуги і Польщею та Румунією. Проте фактично робота не розпочиналася, оскільки з ОДПУ жодних офіційних розпоряджень діл Харкова щодо нього не надходило, не були визначені території, на яких ДПУ УСРР мало проводити розвідувальну роботу, а також характер самої роботи, не було вирішено питання фінансування. Далі, у грудні 1925 року в організації розвідувальної діяльності внесли деякі зміни: кількість окружних відділів ДПУ, на які було покладено висвітлення прикордонної смуги, було скорочено до двох, зокрема Київський окружний відділ мав проводити закордонну роботу по Польщі Скрипник (Скрипник, 2020: 91–95).

За результатами дослідження Л. Бортник, вказані зміни у диверсійній діяльності СРСР були зафіксовані у ситуаційному рапорті командування 1 бригади Корпусу охорони прикордоння (КОП) № 6/25 від 17 травня 1925 р. У ньому, зокрема, повідомлялося про згортання диверсійно-підривної діяльності «бойових угруповань» і початок так званої «терористично-саботажницької акції» на теренах Другої Речі Посполитої з метою деморалізації підрозділів КОП та поширення революційних ідей серед населення прикордоння (Бортник, 2015: 122).

Проте, радянська сторона остаточно не відмовилася від організованої нелегальної міграції через кордон. Навпаки, якісні показники роботи «вікон» на кордоні мали максимально збільшитися, адже згідно секретного протоколу оперативної наради повноважних представників ОДПУ під керівництвом Генріха Ягоди від 8 липня 1926 р. було вирі-

шено домогтися реального якісного і кількісного посилення агентури (Гуменний, 2021: 120).

На завершення, з кінця 1920-х рр. на всіх відрізках східного кордону спостерігалася активна діяльність контррозвідки підрозділів прикордоння ОДПУ. Зокрема, у 1928 р. досить складна ситуація виникла на теренах службового підпорядкування 11 батальйону КОП («Острог»). Територія повністю простежувалася радянською розвідкою (Бортник, 2015: 123). Отже, в 30-ті роки ХХ ст. диверсійно-підривна та провокаційна діяльність СРСР проти Польщі набирає нових форм та масштабів, що потребує окремого дослідження.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, досліджено вітчизняний історичний дискурс диверсійно-підривної та провокаційності спеціальних державних й партійних структур СРСР та УСРР на західноукраїнських землях у складі Другої Речі Посполитої першої половини 20-х років ХХ ст. Основна увага звернута на розкриття вітчизняними істориками передумов, перебігу та результатів діяльності штатних співробітників й агентів державних та партійних спеціальних служб СРСР та УСРР проти встановлення політико-правового контролю Польської держави на території Східної Галичини й Західної Волині в першій половині 20-х років минулого століття. В історично-хронологічній та територіальній ретроспективі у ґрунтовних роботах Миколи Литвина, Лени Бортник, Сергія Гладичука, Сергія Гуменного, Романа Коцана та Олега Разиграєва та інших, на основі ретельного вивчення джерел та систематизації попередньої історіографії переконливо показані основні акції, дійові особи та результати радянських диверсійно-підривних операцій та провокаційних акцій на західноукраїнських землях в першій половині 20-х років ХХ ст. Водночас, опрацювання узагальненого дослідження з названої проблеми, із широким застосуванням архівних джерел є на часі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бородич Л. *Внутрішні й прикордонні війська в Україні у 1917–1941 рр. (історико-правовий аспект)*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01 – Теорія та історія держави і права. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 1999. 22 с.
2. Бортник Л. *Корпус охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр.* : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. 2015. 21 с.
3. Бортник Л. Українсько-польське прикордоння у 1918–1939 рр.: проблеми формування і функціонування. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні* : зб. наук. пр. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл. Луцьк, 2012. С. 79–84.
4. Вахула М. Партизанський рейд під керівництвом С. Мельничука і П. Шеремети 1922 р. та версії цієї події в історіографії. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Вип. 12. 2011. С. 189–200.
5. Гладичук С. Сприйняття польської адміністрації населенням Західної Волині у 1919–1921 роках. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2015. № 5. С. 50–55.

6. Гладушук С. *Становлення польської адміністрації в Західній Волині у 1919–1921 роках: державно-правові та суспільно-політичні аспекти*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 – Всесвітня історія. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2017. 250 с.
7. Гуменний С. «Збручанський кордон» (1772–1939): міграція, контрабанда та шпигунство. *Польсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення: колективна монографія*. Львів, 2019. С. 137–150.
8. Гуменний С. *Незаконні міграційні процеси на польсько-радянському кордоні (в адміністративних межах УСРР/УРСР) у 1921–1939 рр.*: дис... на здобуття наук. ступ. докт. філософ.: спеціальність 032 «Історія та археологія». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2021. 249 с.
9. Гуменний С. Основні категорії нелегальних мігрантів на українському відрізку радянсько-польського кордону в 20–30-х рр. ХХ століття. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 47. С. 109–114.
10. Коцан Р. І. *Радянсько-польський кордон у 1921–1939 роках: формування та функціонування (2-ге видання, перероблене й доповнене)*. Луцьк: Вежа Друк, 2021. 553 с.
11. Коцан Р. *Радянсько-польський кордон у 1921–1939 роках: формування та функціонування*. Луцьк: Вежа Друк, 2018. 380 с.
12. Купчик О. Таємна діяльність закордонного відділу ЦК КП(б)У на території Волині (початок 1920-х років). *Українська колоністика: історико-філософські дослідження*. 2004. Вип. 1. С. 66–72.
13. Литвин М. Воєнно-політична експансія більшовицької Росії на західні землі України в 1919–1923 рр. *Український історичний журнал*. 2022. Ч. 5. С. 4–17.
14. Разиграєв О. Волинське воеводство в контексті польсько-радянських взаємин: глобальні та регіональні виміри безпеки (1921–1925 рр.). Історичні паралелі з сучасною ситуацією на Сході України. *Український історичний збірник*. 2017. Вип. 19. С. 211–229.
15. Разиграєв О. Організація діяльності державної поліції Другої Речі Посполитої (1919–1920 рр.). *Український історичний збірник*. 2011. Вип. 14. С. 89–102.
16. *Реабілітовані історією. Волинська область. Кн. 1*. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. 976 с.
17. Скрипник О. *Українська розвідка. 100 років боротьби, протистоянь, звершень*. Київ: «АДЕФ-Україна», 2020. 344 с.
18. Соловей В. Прикордонні конфлікти на Волині у 20-х рр. ХХ ст. *Військово-науковий вісник*. 2009. Вип. 11. С. 298–312.
19. Юрчук Л. *Репресивні органи польської влади в боротьбі проти українського національно-визвольного руху у прикордонних повітах Волинського воеводства: (1921–1939 рр.)*: автореф. дис... канд. іст. наук. Спец. 20.02.22 – Військова історія. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2010. 20 с.

REFERENCES

1. Borodych L. (1999). *Vnutrishni u prykordonnii viiska v Ukraini u 1917–1941 rr. (istoryko-pravovyi aspekt)* [Internal and border troops in Ukraine, 1917–1941 (historical and legal aspects)]: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk.: spets.12.00.01 – Teoriia ta istoriia derzhavy i prava. Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv. 22 s. [in Ukrainian].
2. Bortnyk L. (2012). *Ukrainsko-polske prykordonnia u 1918–1939 rr.: problemy formuvannia i funktsionuvannia* [The ukrainian-polish border region, 1918–1939: issues of formation and functioning]. *Volyn i volyniany u Druhii svitovii viini: zb. nauk. pr. za materialamy I Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. podiiam Druhoi svitovoi viiny na terytorii Volyn. obl.* Lutsk, s. 79–84. [in Ukrainian].
3. Bortnyk L. (2015). *Korpus okhorony prykordonnia na Volyni u 1924–1939 rr.* [The Border protection corps in Volynhia, 1924–1939]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 – Istoriiia Ukrainy. Lutsk: Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. 21 s. [in Ukrainian].
4. Hladyshuk S. (2015). *Spryniattia polskoi administratsii naseleenniim Zakhidnoi Volyni u 1919–1921 rokakh* [Perceptions of the polish administration by the population of Western Volynhia in 1919–1921]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Istorychni nauky. № 5. s. 50–55* [in Ukrainian].
5. Hladyshuk S. (2017). *Stanovlennia polskoi administratsii v Zakhidni Volyni u 1919–1921 rokakh: derzhavno-pravovi ta suspilno-politychni aspekty* [Formation of the polish administration in Western Volynhia, 1919–1921: state-legal and socio-political aspects]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.02 – Vsesvitnia istoriia. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv. 250 s. [in Ukrainian].
6. Humennyi S. (2017). *Osnovni katehorii nelegalnykh mihrantiv na ukrainskomu vidrizku radiansko-polskoho kor-donu v 20–30-kh rr. XX stolittia* [Main categories of Illegal Migrants on the Ukrainian Segment of the Soviet-Polish Border in the 1920s–1930s.]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Vyp. 47. s. 109–114* [in Ukrainian].
7. Humennyi S. (2019). «Zbruchanskiy kordon» (1772–1939): mihratsiia, kontrabanda ta shpyhunstvo [«Zbruch border» (1772–1939): migration, smuggling, and espionage]. *Polsko-ukrainske pohranychchia: etnopolitychni, movni ta relihiini kryterii samoidentyfikatsii naseleennia: kolektyvna monohrafiia*. Lviv. s. 137–150. [in Ukrainian].
8. Humennyi S. (2021). *Nelegalni mihratsiini protsesy na polsko-radianskomu kordonni (v administratyvnykh mezhakh USRR/URSР) u 1921–1939 rr.* [Illegal migration processes on the polish-soviet border (within the administrative boundaries of the USSR/USSR), 1921–1939]: dys... na zdobuttia nauk. stup. dokt. filosof.: spetsialnist 032 «Istoriiia ta arkheolohiia». Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv. 249 s. [in Ukrainian].

9. Kotsan R. (2018). *Radiansko-polskyi kordon u 1921–1939 rokakh: formuvannia ta funktsionuvannia* [The soviet-polish border, 1921–1939: formation and functioning]. Lutsk: Vezha Druk. 380 s. [in Ukrainian].
10. Kotsan R. (2021). *Radiansko-polskyi kordon u 1921–1939 rokakh: formuvannia ta funktsionuvannia (2-he vydannia, pereroblene y dopovnene)* [The soviet-polish border, 1921–1939: formation and functioning (2nd revised and expanded edition)]. Lutsk: Vezha Druk. 553 s. [in Ukrainian].
11. Kupchuk O. (2004). Taiemna diialnist zakordonnoho viddilu TsK KP(b)U na terytorii Volyni (pochatok 1920-kh rokov) [The secret activities of the foreign department of the central committee of the communist party (bolsheviks) of Ukraine in Volynhia (early 1920s)]. *Ukrainska polonistyka: istoryko-filosofski doslidzhennia*. Vyp. 1. s. 66–72 [in Ukrainian].
12. Lytvyn M. (2022). Voienno-politychna ekspansiiia bilshovytsoi Rosii na zakhidni zemli Ukrainy v 1919–1923 rr. [Military-political expansion of bolshevik Russia into the Western ukrainian lands, 1919–1923] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Ch. 5. s. 4–17 [in Ukrainian].
13. Razyhraiev O. (2011). Orhanizatsiia diialnosti derzhavnoi politsii Druhoi Rechi Pospolytoi (1919–1920 rr.) [The organization of the Second Polish Republic State police (1919–1920)]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*. Vyp. 14. s. 89–102 [in Ukrainian].
14. Razyhraiev O. (2017). Volynske voievodstvo v konteksti polsko-radianskykh vzaiemyn: hlobalni ta rehionalni vymiry bezpeky (1921–1925 rr.). Istorychni paraleli z suchasnoiu sytuatsiieiu na Skhodi Ukrainy [The Volynhia voivodeship in the context of polish-soviet relations: global and regional security dimensions (1921–1925). Historical parallels with the current situation in Eastern Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*. Vyp. 19. s. 211–229 [in Ukrainian].
15. *Reabilitovani istoriieiu. Volynska oblast. Kn. 1.* [Rehabilitated by history] (2010). Lutsk: VAT «Volynska oblasna drukarnia». 976 s. [in Ukrainian].
16. Skrypnyk O. (2020). *Ukrainska rozvidka. 100 rokiv borotby, protystoian, zvershen* [Ukrainian intelligence service: 100 Years of struggle, confrontation, achievements]. Kyiv: «ADEF-Ukraina». 344 s. [in Ukrainian].
17. Solovei V. Prykordonni konflikty na Volyni u 20-kh rr. XX st. [Border conflicts in Volynhia in the 1920s] *Viiskovo-naukovyi visnyk*. 2009. Vyp. 11. s. 298–312 [in Ukrainian].
18. Vakhula M. (2011). Partyzanskyi reid pid kerivnytstvom S. Melnychuka i P. Sheremety 1922 r. ta versii tsiei podii v istoriohrafii [The partisan raid led by S. Melnychuk and P. Sheremeta in 1922 and historiographical interpretations of the event]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*. Vyp. 12. s. 189–200 [in Ukrainian].
19. Yurchuk L. Represyvni orhany polskoi vlady v borotbi proty ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu u prykordonnnykh povitakh Volynskoho voievodstva: (1921-1939 rr.) [Repressive bodies of polish authorities in the fight against the ukrainian national liberation movement in the border counties of the Volynhia voivodeship (1921–1939)]; avtoref. dys... kand. ist. nauk. Spets. 20.02.22 – Viiskova istoriia. Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnikha». Lviv, 2010. 20 s. [in Ukrainian].